

Від десталінізації до перебудови. «Оксамитові революції». Розпад СРСР, Югославії та Чехословаччини.

Міні-презентація · матеріал уроку без тестів

Що потрібно зрозуміти на уроці

Головна думка. Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. завершила період його особистої диктатури, але не ліквідувала радянську систему. За Микити Хрущова відбулася часткова десталінізація й лібералізація — «відлига», що поєднувалася із суперечливими економічними реформами та збереженням монополії КПРС.

1. Повоєнний сталінізм

Після війни СРСР швидко відновлював важку промисловість, але пріоритет військово-промислового комплексу поєднувався з тяжким становищем села. Зберігалися репресії, пошук «ворогів», ідеологічні кампанії проти інтелігенції, колишніх військовополонених і «космополітів».

2. Смерть Сталіна і боротьба за владу

5 березня 1953 р. Йосип Сталін помер. Розпочалася боротьба між його соратниками. Лаврентія Берію заарештували в червні 1953 р. і згодом розстріляли. У вересні 1953 р. Микиту Хрущова обрали першим секретарем ЦК КПРС; поступово він став головною політичною фігурою.

05.03.1953

Смерть Й. Сталіна.

червень 1953

Арешт Л. Берії.

вересень 1953

М. Хрущов — перший секретар ЦК КПРС.

3. XX з'їзд КПРС і деєталінізація

У лютому 1956 р. на XX з'їзді КПРС Хрущов виголосив закриту доповідь «Про культ особи і його наслідки». Вперше на такому рівні прозвучали відомості про масові зловживання й репресії сталінської доби. Однак критика була непослідовною: злочинний характер самої системи повністю не засуджувався.

4. «Відлига»

Назва періоду походить від повісті Іллі Еренбурга «Відлига». Відбувалося масове звільнення й реабілітація незаконно репресованих, дещо послабилася цензура, розширилися контакти із зовнішнім світом. Водночас влада встановлювала межі дозволеної свободи й продовжувала переслідувати незручних митців.

«Відлига»Період часткової лібералізації суспільно-політичного й культурного життя СРСР у 1950-х — першій половині 1960-х років.

РеабілітаціяВідновлення прав і доброго імені незаконно засуджених осіб.

ДесталінізаціяЧасткове подолання культу Сталіна та наслідків його репресивної політики.

5. Економічні й соціальні реформи

Хрущов намагався реформувати промислове управління через раднаргоспи, підвищував закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, вводив грошову оплату праці колгоспників. Велике житлове будівництво дало мільйонам сімей окремі квартири. Одночасно непродумані кампанії — надмірне розширення посівів кукурудзи, нереалістичні плани в сільському господарстві — мали негативні наслідки.

6. Наука і космос

Попри системні суперечності, СРСР досяг великих успіхів у науці й техніці. 4 жовтня 1957 р. запущено перший штучний супутник Землі, а 12 квітня 1961 р. Юрій Гагарін здійснив перший політ людини в космос.

7. Зовнішня політика: суперечлива лібералізація

СРСР проголосив принцип мирного співіснування держав із різним суспільним ладом, робив кроки до діалогу із Заходом. Водночас радянське керівництво не відмовилося від контролю над соціалістичним табором: відбулося втручання в Угорщині 1956 р., тиск на Польщу, а в 1961 р. за підтримки СРСР було споруджено Берлінську стіну. Карибська криза 1962 р. поставила світ на межу ядерної війни.

8. Усунення Хрущова

Економічні труднощі, невдоволення партійного апарату, армії та різних верств населення послабили позиції Хрущова. 14 жовтня 1964 р. пленум ЦК КПРС усунув його від влади. Період «відлиги» завершився.

Підсумок уроку

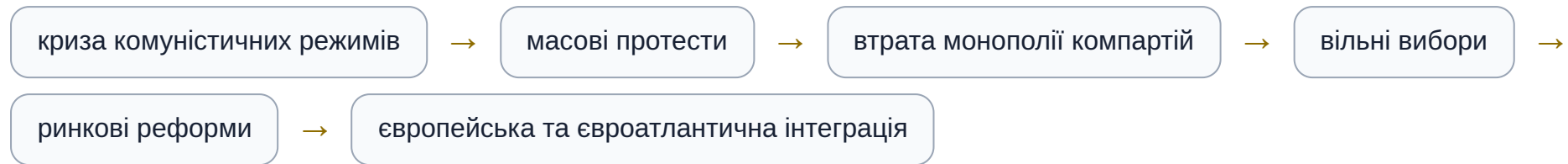
Хрущовська «відлига» стала важливим відходом від найжорсткіших практик сталінізму, але не перетворила СРСР на демократичну державу. Монополія КПРС, командна економіка та право Кремля втручатися в справи союзників залишилися.

Що потрібно зрозуміти на уроці

Головна думка. Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років країни Центрально-Східної Європи відмовилися від комуністичної моделі й почали перехід до демократії та ринкової економіки. Більшість держав регіону взяла курс на інтеграцію до НАТО та Європейського Союзу, але трансформації проходили нерівномірно і супроводжувалися соціальними, національними та політичними конфліктами.

1. «Оксамитові революції» і демонтаж комунізму

Революції кінця 1980-х — початку 1990-х років були народними, демократичними й антитоталітарними. Їхні учасники вимагали ліквідації монополії компартій, політичних свобод, чесних виборів і реформування економіки.

2. Польща — «шокова терапія»

У 1989 р. уряд очолив некомуніст Тадеуш Мазовецький, а в 1990 р. президентом став Лех Валенса. Економічну реформу Лешека Бальцеровича назвали «шоковою терапією»: лібералізували ціни й торгівлю, посилили фінансову дисципліну та почали ринкові перетворення. Реформи були соціально болючими, але дали імпульс економічному зростанню. У 2004 р. Польща стала членом ЄС.

3. Угорщина, Болгарія, Румунія

Країна	Ключові зміни
Угорщина	1988–1989 рр. — демонтаж старої партійної системи; формування багатопартійності. 1999 р. — вступ до НАТО, 2004 р. — до ЄС.
Болгарія	10 листопада 1989 р. — відставка Тодора Живкова; демократизація, реституція, деідеологізація. 2004 р. — НАТО, 2007 р. — ЄС.
Румунія	Грудень 1989 р. — насильницька революція, падіння режиму Чаушеску. 2004 р. — НАТО, 2007 р. — ЄС.

4. Чехословаччина, Чехія і Словаччина

17 листопада 1989 р. розгін студентської демонстрації в Празі став початком «оксамитової революції». Її мирний характер дав назву подіям. Вацлав Гавел став президентом Чехословаччини. 31 грудня 1992 р. федерація мирно припинила існування; з 1 січня 1993 р. постали незалежні Чехія і Словаччина. Обидві держави згодом вступили до НАТО та ЄС.

5. Розпад Югославії

Югославський сценарій був принципово іншим. Розпад Союзу комуністів у 1990 р. супроводжувався міжетнічними конфліктами. У 1991–1995 рр. війни охопили Хорватію та Боснію і Герцеговину, а в 1998–1999 рр. — Косово. Дейтонські угоди 1995 р. призупинили війну в Боснії і Герцеговині. У 2006 р. незалежність проголосила Чорногорія, у 2008 р. — Косово, статус якого залишається спірним.

6. Європейська інтеграція

Держава	НАТО	ЄС
Польща	1999	2004
Угорщина	1999	2004
Чехія	1999	2004
Словаччина	2004	2004
Болгарія	2004	2007
Румунія	2004	2007
Словенія	2004	2004
Хорватія	2009	2013
Чорногорія	2017	— у підручнику станом на 2019 р. не член ЄС

7. Спільні проблеми переходу

Перехід від планової до ринкової економіки супроводжувався інфляцією, безробіттям, соціальною нерівністю та необхідністю створення нових правових інститутів. У частині країн виникали суперечки про права національних меншин, історичну пам'ять, міграцію, корупцію та незалежність судів і медіа.

8. Україна і регіон

Підручник наголошує на тісних зв'язках України з Польщею, Угорщиною, Румунією, Словаччиною, Болгарією та іншими державами Центрально-Східної Європи. Відносини поєднують торгівлю, транспорт, енергетику, питання національних меншин та спільні безпекові інтереси.

Підсумок уроку

Головним напрямом розвитку більшості країн Центрально-Східної Європи після падіння комунізму стала демократизація, ринкова трансформація й інтеграція до західних структур. Найболючішим винятком став розпад Югославії, де політична криза переросла у війни.